

УДК 355.123 «1917/1918»

М. Я. Сяменчык, доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры (БДТУ)

ВАЕННАСЛУЖАЧЫЯ РАСІЙСКОЙ АРМІІ ВА ЎЛАДНЫХ СТРУКТУРАХ БЕЛАРУСІ (САКАВІК 1917 – САКАВІК 1918 ГГ.)

Артыкул прысвечаны характарыстыцы вайсковай улады і яе ўплыву на органы цывільнага кіравання і самакіравання Беларусі напярэдні і ў час рэвалюцыйных падзей, а таксама на апошнім этапе ўдзелу Расіі ў сусветнай вайне. Даецца ацэнка існуючай літаратуры па даследуемым пытанні. Паказана структура асноўных вайсковых і цывільных органаў кіравання, іх агульныя задачы і ўзаемадзеянне. Звяртаецца ўвага на мілітарызацыю выканаўчых органаў улады ў Беларусі пасля прыходу да ўлады бальшавікоў.

Article is devoted to the characteristic of the military power and its influence on bodies of civil management and self-government in Belarus on the eve of and at the time of revolutionary events of 1917, and also at the last stage of participation of Russia in World War I. The assessment of existing literature on a case in point is given. The structure of the main military and civil governing bodies, their general tasks and interaction is shown. The attention to militarization of executive bodies of the power in Belarus after coming to power of Bolsheviks is paid.

Уводзіны. Тэма ўзаемадзеяння вайсковых і цывільных структур у час вялікіх сацыяльных узрушэнняў, якімі з'яўляюцца войны і рэвалюцыі, уяўляе значную навуковую цікавасць. Тым не менш, у савецкай гістарыяграфіі яна не знайшла істотнага адлюстравання. У адпаведнасці з ленінскай ацэнкай сусветнай вайны і рэвалюцыі 1917 г., камандаванне і афіцэрскі корпус расійскай арміі, царскі і Часовы ўрад, мясцовыя ўладныя структуры, парадак ажыццяўлення ўлады ў прыфрантавых губернях, у тым ліку беларускіх, падаваліся толькі ў негатыўным асветленні. Таксама партыйныя навукоўцы не акцэнтавалі ўвагі на той акалічнасці, што з перамогай Кастрычніцкай рэвалюцыі органы новай ўлады складаліся пераважна з вайскоўцаў і не карысталіся падтрымкай насельніцтва.

Асноўная частка. Удзел Расійскай імперыі ў сусветнай вайне абумовіў павелічэнне ролі яе арміі ва ўсіх сферах жыццядзейнасці грамадства. Вядома, што з 1915 г. сам манарх у якасці вярхоўнага галоўнакамандуючага значны час знаходзіўся ў магілёўскай Стаўцы. У адпаведнасці з законамі ваеннага часу, усе цывільныя органы кіравання ўвайшлі ў падпарадкаванне ваеннаму камандаванню. Так, да пачатку 1917 г. на не занятай немцамі тэрыторыі Беларусі размяшчаліся войскі Заходняга і Паўночнага франтоў, а таксама Мінскай і Дзвінскай вайсковых акруг. Тут менавіта вышэйшаму камандаванню належала прэрагатыва выдання адпаведных загадаў, распараджэнняў, цыркуляраў у дачыненні мясцовага насельніцтва з мэтай падтрымання належнай абароназдольнасці арміі. Улада камандуючых франтамі і арміямі, начальнікаў акруг і гарнізонаў распаўсюджвалася і на сферу цывільнага кіравання, у тым ліку на пытанні, якія знаходзіліся ў кампетэнцыі губернатараў беларускіх губерняў [1–2].

Гарадскія думы таксама не былі аўтаномнымі ў вырашэнні сваіх праблем [3]. Грамадзянскія ўлады неслі адказнасць за адпраўку майстроў для пабудовы жылля для акопнікаў [4], дастаўку папаўнення, падвозку дроў для чыгункі [5]. Найбольшы аб'ём абавязкаў, ускладзеных на органы ўлады, быў звязаны з забеспячэннем арміі прадуктамі [6]. Невыпадкова ўсе губернатары былі прызначаны ўпаўнаважанымі Старшыні Асобай Нарады па харчовай справе [7].

Нягледзячы на ваенны час, у прыфрантавых раёнах, у тым ліку на Беларусі, сістэма дзяржаўнага кіравання не парушылася і мілітарызацыі яе апарату не адбылося. Тут існавала асобная сістэма ажыццяўлення ўлады, якая спрыяла падрыхтоўцы Дзеючай арміі Расіі да запланаванага на вясну 1917 г. наступлення.

Аўтарытэт і рэальная ўлада камандавання расійскай арміі выразна праявіліся адразу пасля Лютаўскага паўстання ў Петраградзе, калі вышэйшае камандаванне пераканала Мікалая II у неабходнасці адрачэння ад трона. Тым жа якасці вайскоўцаў паспрыялі фарміраванню грамадскіх камітэтаў у краіне, у тым ліку ў гарадах і мястэчках Беларусі. Менавіта апора на сілу гарнізонаў дала магчымасць грамадскім дзеячам арганізаваць перад небяспекай пагромных выступленняў з боку мясцовых юдафобаў і салдат, якія выйшлі з-пад кантролю камандзіраў [8].

У асноўнай жа масе арганізатарамі грамадскіх сходаў і членамі азначаных камітэтаў з'яўляліся вайскоўцы. У іх ліку: генералы Эверт (Мінск) і Максімаў (Бабруйск), есаул Гніларыбаў (Віцебск) і падпалкоўнік Палій (Чэрыкаў), прапаршчыкі Багданаў і Сеўрук (Гомель) і інш. Не менш значную ролю адыгралі вайскоўцы і ў ахове парадку, замяніўшы скасаваную паліцыю да часу, пакуль не была сфарміравана народная міліцыя [9, с. 26–31].

Асноўная ж маса прафесійных вайскоўцаў па-ранейшаму бачыла сваёй найпершай задачай абарону краіны і разгром кайзераўскай Германіі, таму іх удзел у абнаўленні або ўтварэнні новых уладных структур быў нязначным.

З узмацненнем палітызацыі расійскага грамадства роля вышэйшага камандавання ва ўсталяванні новага ладу пераставала выглядаць пазітыўнай. Нягледзячы на прынесеную прысягу Часоваму ўраду, генералітэт і афіцэрскі корпус трапілі пад негаласнае падазрэнне «рэвалюцыйнай дэмакратыі» ў контррэвалюцыйнасці. У выніку дэмакратызацыі арміі, распачатай міністрамі Часовага ўрада А. Гучковым, а затым А. Керанскім пры падтрымцы Петраградскага і мясцовых Саветаў, роля ваеннага камандавання ў сістэме дзяржаўнай улады і нават у межах саміх узброеных сіл стала паступова зніжацца.

Абраны 17 красавіка Камітэт Заходняга фронту (Мінск) не толькі з'яўляўся апорай дэмакратычных сіл, у тым ліку ўрадавых камісарыятаў, але і абмяжоўваў уладу камандавання. Мала таго, з мэтай пастаюўкі генералітэту пад палітычны кантроль «рэвалюцыйнай дэмакратыі» быў заснаваны інстытут ваенных камісараў з ліку цывільных асоб. Важнейшым наступствам гэтага новаўвядзення зрабілася аслабленне сістэмы кіравання ўзброенымі сіламі і зніжэнне аўтарытэту вышэйшага камандавання.

З наданнем усім грамадзянам, у тым ліку вайскоўцам, дэмакратычных свабод новыя органы выканаўчай ўлады – камісарыяты і валасныя камітэты – сталі папаўняцца прадстаўнікамі розных нацыянальных, прафесійных, партыйных, грамадскіх арганізацый, у тым ліку Саветаў. Пры гэтым вайскоўцы больш патрабавальна ставіліся да новых органаў улады. Да прыкладу, менавіта пад уздзеяннем Віцебскага і Гомельскага Саветаў салдацкіх дэпутатаў адбылася замена губернскіх камісараў М. Карташова і М. Друцкага-Сакалінскага. Намеснікам Лепельскага павятовага камісара быў абраны дэпутат Віцебскага Савета салдацкіх дэпутатаў Чумак [9, с. 30, 118–120].

Сапраўднымі выразнікамі інтарэсаў вайскоўцаў з'яўляліся лідары сялянскіх Саветаў, эсэры прапаршчыкі М. Гольман (Магілёў), У. Філіпаў (Орша), салдат В. Майсееў (Віцебск) і інш.

Вясной – летам 1917 г. для вайскоўцаў заняць пасаду ў цывільным апарате было даволі складана. Як правіла, яе мелі адстаўныя ваеннаслужачыя. Толькі ў шэрагу выпадкаў (Барысаў, Мінск, Невель, Полацк) малодшыя афіцэры прызначаліся на пасады павятовых камісараў і іх намеснікаў, а крыху часцей – на міліцэйскія пасады [10].

Значна большая прысутнасць вайскоўцаў назіралася ў органах самакіравання, асабліва,

гарадскіх думах, выбары ў якія адбыліся летам 1917 г. Акрамя іншых, мандаты думскіх гласных набылі ваенныя ўрачы В. Дамагараў, Г. Фёдараў, Д. Збарскі, С. Брадовіч (Бабруйск) [11], В. Шалаеў (Орша) [12], М. Лабендзь (Слуцк) [13], афіцэры П. Асланаў, А. Ліхніцкі (Віцебск), П. Багданаў, П. Сеўрук, салдаты М. Засорын і Р. Шышаеў (Гомель) [14], ваенны ўрач-ветэрынар І. Даленка (Рагачоў) [15] і інш.

У выніку дэмакратызацыі сістэмы дзяржаўнага кіравання і самакіравання Беларусі туды трапіла значная колькасць малодшых афіцэраў. Дзяржаўныя структуры валаснога ўзроўню (харчовыя, зямельныя, выканаўчыя камітэты) адчувалі моцны ўціск з боку тых салдат, якія легальна ці нелегальна траплялі ў сельскую мясцовасць. Іх з'яўленне ў вёсцы часцей за ўсё негатыўна адбівалася на аграрным становішчы і ходзе земскіх выбараў. У цэлым наяўнасць вайскоўцаў ва ўладных структурах Беларусі істотна ўмацоўвала аўтарытэт апошніх і надавала станючы перспектывы на паспяховае завяршэнне рэвалюцыі, што асацыяравалася са скліканнем Устаноўчага сходу.

Пасля ўзброенага звяржэння Часовага ўрада атрамаці салдат, матросаў і рабочых Петраграда прысутнасць вайскоўцаў ва ўладных структурах краіны набыла тэндэнцыю да павелічэння, але не ў камісарыятах, земствах ці думах, а ў Саветах рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў, абвешчаных органамі дзяржаўнай улады. Але на Беларусі азначаныя класавыя грамадска-палітычныя арганізацыі, узначаленыя бундаўцамі, меншавікамі і эсэрамі, успрынялі «рабоча-сялянскую рэвалюцыю» як бальшавіцкі пераварот і адмовіліся прызнаць мэтазгоднасць пераходу ўлады ў свае рукі. На іх думку, перад пагрозай распальвання грамадзянскай вайны бальшавікі не павінны былі ўздзямаць паўстанне і браць на сябе функцыі, ускладзеныя на Устаноўчы сход.

Са свайго боку, бальшавікі пры падтрымцы левых плыняў іншых партый правялі пераабранне Саветаў з мэтай забеспячэння ў іх свайго панавання. З улікам таго, што ў Беларусі партыйная арганізацыя бальшавікоў амаль цалкам складалася з франтавых і тылавых вайскоўцаў, натуральна, што прысутнасць апошніх у Саветах зрабілася пераважаючай. Вызначальным фактарам у гэтым накірунку з'яўлялася дзейнасць надзвычайных органаў улады – Ваенна-рэвалюцыйных камітэтаў, бальшавіцка-вайсковых па складзе, якія існавалі паралельна з Саветамі і, па сутнасці, замянялі іх. Першыя ВРК у гарадах Беларусі ўзніклі ў канцы кастрычніка 1917 г. у Віцебску, Лепелі, Оршы, Рэчыцы, Лунінцы, Слуцку, Нясвіжы, Міры, Полацку, Гарадку, Вілейцы. У некаторых гарадах (Мінск, Віцебск, Гарадок, Магілёў) яны дзейнічалі паралельна з Саветамі

[16, с. 9–11]. Так, у Мінску асноўныя рычагі кіравання засяродзіліся не ў Савеце, а ў ВРК Заходняга фронту. Прычым кіраўніцтва дзвюма ўстановамі здзяйсняў К. Ландэр.

Можна меркаваць, што бальшавікі стараліся не акцэнтаваць увагу на вайсковым складзе новага органа ўлады, таму ўключалі ў яго цывільных таварышаў па партыі. Фарміраванне губернскіх і павятовых уладных структур адбывалася на з'ездах, арганізаваных бальшавікамі і прадстаўленых галоўным чынам салдатамі. Паказальным у гэтым сэнсе з'яўляўся прынцып фарміравання Аблвыкамзаха (старшыня – прапаршчык М. Рагазінскі), са 187 членаў якога асноўную масу – 100 чалавек – склалі дэлегаты II з'езда Заходняга фронту, у тым ліку новы галоўнакамандуючы А. Мяснікоў [17, с. 287]. Бясспрэчна, што дэлегаты Усебеларускага з'езда мелі ўсе падставы не прызнаваць законнай уладу Аблвыкамзаха і СНК Заходняй вобласці і фронту як усталяванай без удзелу карэннага насельніцтва.

Характэрна, што новая «савецкая» ўлада больш ці менш трывала ўсталёўвалася ў губернскіх і павятовых гарадах. Што тычыцца валасных цэнтраў, то абраныя па дэмакратычных прынцыпах земскія сходы і ўправы працягвалі дзейнічаць да вясны наступнага года.

Заклучэнне. Па меры развалу арміі прысутнасць вайскоўцаў у нарадах і вёсках працягвала ўзрастаць, і гэтая акалічнасць у большасці з трывогай успрымалася мірным насельніцтвам, паколькі новая ўлада не заўсёды магла ўратаваць яго ад пагромаў і рабаўніцтва. З другога боку, частка салдацкай масы, прывабленая рэвалюцыйнымі лозунгамі, рабілася апорай новай улады ў барацьбе з прэтэндэнтамі на яе з боку былых саратнікаў па «рэвалюцыйнай дэмакратыі». Але колькасць вайскоўцаў не пераходзіла ў якасць улады: ваенізаваныя Саветы не рабіліся мацнейшымі, бо фарміраваліся без рэальнага ўдзелу насельніцтва і перспектыву на яго абарону ад знешняй бяспекі. І невыпадкова, што, калі 18 лютага 1918 г. кайзераўскія войскі перасеклі акопы былой расійскай арміі на тэрыторыі Беларусі, вышэйшыя органы бальшавіцкай улады не здолелі арганізаваць эфектыўнага супраціўлення і ўцяклі ў Смаленск.

Літаратура

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Фонд 2508. – Воп. 1. – Спр. 6516. – Л. 3, 7.
2. Могилевские губернские ведомости. – 1917. – 28 янв.
3. Минский голос. – 1917. – 23 фев.
4. НГАБ. – Фонд 2496. – Воп. 1. – Спр. 3246. – Л. 213.
5. НГАБ. – Фонд 2496. – Воп. 1. – Спр. 3246. – Л. 41.
6. НГАБ. – Фонд 2089. – Воп. 1. – Спр. 102. – Л. 8.
7. НГАБ. – Фонд 2038. – Воп. 1. – Спр. 130. – Л. 23.
8. Сяменчык, М. Я. Аб стане законнасці і правапарадку на Беларусі ў кантэксце рэвалюцыйнага абнаўлення расійскага грамадства ў сакавіку – кастрычніку 1917 г. / М. Я. Сяменчык // Труды БГТУ. Сер. V, Политология, философия, история, филология. – 2008. – Вып. XVIII. – С. 97–101.
9. Сяменчык, М. Я. Грамадска-палітычнае жыццё на Беларусі ў перыяд Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцый (сакавік 1917 – сакавік 1918 гг.): у 2 ч. / М. Я. Сяменчык. – Мінск: БДПУ, 2001. – Ч. 1. Грамадска-палітычнае жыццё ва ўмовах дэмакратычнага рэжыму. – 200 с.
10. Витебское слово. – 1917. – 7 окт.
11. Голос народа. – 1917. – 6 июля.
12. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. – (НАРБ). – Фонд 60. – Воп. 4. – Спр. 4. – Л. 41.
13. Голос народа. – 1917. – 13 июня.
14. Рабочая мысль – 1917. – 24 июня.
15. НАРБ. – Фонд 60. – Воп. 3. – Спр. 164. – Л. 107.
16. Сяменчык, М. Я. Грамадска-палітычнае жыццё на Беларусі ў перыяд Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцый (сакавік 1917 – сакавік 1918 гг.): у 2 ч. / М. Я. Сяменчык. – Мінск: БДПУ, 2001. – Ч. 2. Грамадска-палітычнае жыццё ва ўмовах складання таталітарнага рэжыму. – 160 с.
17. Великая Октябрьская социалистическая революция в Белоруссии: док. и материалы: в 2 т. – Минск: Госиздат БССР, 1957. – Т. 2: Победа социалистической революции и упрочение Советской власти в Белоруссии (октябрь 1917 г. – март 1918 г.). – 1072 с.

Паступіў 20.03.2013